

УДК 340.1

DOI: 10.15587/2523-4153.2021.247440

ПОМИЛКИ У ЗАСТОСУВАННІ МОВНИХ ПРАВИЛ ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ТЕКСТІВ

А. А. Мельник

How to cite:
Melnyk, A. (2021). Errors in the application of language rules of legislative texts formation. ScienceRise: Juridical Science, 4 (18), 9–14. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.247440>

Errors in the application of language rules of the legislative texts formation are the result of a complex logical and linguistic process. The rules of logic in texts of law form the basis of a legislative text, and are the framework, on which the legislative text is based on language rules. Compliance with language requirements ensures certainty and consistency, and the logic of the presentation of legal material, in turn, contributes to its accuracy and clarity. The logic of constructing a law is impossible without the logic of its language, and vice versa. The legal ways to eliminate errors in the application of language rules for the formation of legislative texts are: a) the distribution of the whole range of errors in the application of language rules for drafting legislative texts into general, terminological, syntactic and stylistic; b) effective use of legislative techniques as a system of tools and rules for creating laws and their systematization, which must be carried out in accordance with certain rules (legal structures, language tools, digital expressions, rules for setting out the norms of law in articles of law, rules for constructing law, rules of logic etc); c) normative consolidation of the requirements of the legislative style in the form of a hierarchy of division into general and special-legal. The general requirements include: 1) coherence and consistency of legislative texts, the absence of tautological errors; 2) accuracy and clarity, which means the quality of a legislative text; 3) simplicity of presentation of a legislative text, which means the unambiguity of the text; 4) conciseness and compactness of a legislative text. Special legal requirements give normative quality to a legislative text. Among which it is possible to single out: 1) requirements in the field of nature of the prescription; 2) language standardization as an independent requirement for a legislative text; 3) the requirement of composition (graphicity) of a legislative text

Keywords: quality of law, legal technique, legislative text, language rules, language of law

© The Author(s) 2021

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

В юридичній науці та практиці немає більш значущого та, водночас, недостатньо реалізованого на практиці завдання, ніж підвищення якості законів. Необхідність створення якісних законів вимагає глибокого і неупередженого осмислення багатьох існуючих проблем у правотворчості з виокремленням особливого техніко-юридичного аспекту. Особливої значущості тема дослідження набуває у контексті оновлення вітчизняного законодавства, узагальнення досвіду нормативного регулювання, створення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення механізму дії та забезпечення реалізації законів, впровадження різноманітних суспільних реформ.

Достеменно відомо, що значна кількість формально діючих законів не здатні вплинути на суспільно-правові відносини через об'єктивну неможливість їх виконання. Пов'язано це, у першу чергу, з тим, що законодавець не враховує всієї сукупності проблем техніко-юридичного змісту, які впливають на створення якісних законодавчих текстів. Звернення до теоретичного аналізу зазначеної проблеми надає можливість виявити неякісні закони та сприяє підвищенню якості діючих, що спрямовані на регулювання суспільних відносин у сучасній Україні.

2. Літературний огляд

Питання про мовні правила розробки законодавчих текстів у праві стало предметом вивчення ряду вітчизняних і закордонних дослідників. Комплексному дослідженню цього питання присвячені праці Н. Артикуци [1], І. Биля-Сабадаш [2], І. Онищук [3], В. Риндюк [4]. Серед зарубіжних науковців означена проблема була предметом наукового пошуку М. Власенка [5], Д. Керимова, [6], А. Піголкіна [7], Маркус Галдія [8]. Зокрема, прихильниками точки зору логічного аналізу законодавчих текстів як знакової системи мовних виразів, є такі вчені, як М. Власенко, Д. Керимов, які вказують на проблеми логіки складання законодавчого тексту як головної проблеми здійснення помилок та обґрунтовують ознаки законодавчого тексту. З точки зору лінгвістики

складання тексту закону Н. Артикуца, І. Биля-Сабадаш вважають, що важливою вимогою до якості закону є правильність мовних правил, їх повна відповідність правилам правопису та стилістики.

Постійна критика якості національного законодавства стала звичним явищем для правової спільноти України. Однозначні критерії якості та неякості нормативно-правових актів України на доктринальному та нормативному рівнях не визначені. Ця проблематика вивчалася і нами у попередніх дослідженнях [9]. У запропонованій роботі напрацьовані положення розширюються та удосконалюються.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – з'ясування основних помилок у застосуванні мовних правил формування законодавчих актів.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Виокремити основні мовні правила щодо формування законодавчих текстів.
2. З'ясувати основні помилки у законодавчих текстах.
3. Обґрунтувати основні шляхи подолання помилок у застосуванні мовних правил формування законодавчих актів.

4. Матеріали та методи

У процесі з'ясування цих завдань підлягають застосуванню такі методи дослідження, як філософський та спеціально-науковий. Філософський (аксіологічний метод) – для врахування впливу багатоманітності внутрішнього змісту закону на предмет якості, що втілюється у його нормах, функціях та символах. Спеціально-науковий тобто метод моніторингу – для виявлення можливостей, забезпечення умов і стратегій прийняття якісно нових законів та метод прогнозування – для визначення основних тенденцій та перспектив прийняття якісних законів в Україні.

5. Результати дослідження

Тексти законів являють собою правовий феномен, у процесі створення якого законодавець відходить від правил побутової мови, обумовлених його функціонуванням у законодавчій сфері. Юридизація текстів законів зумовлена системою сформованих і закріплених у юридичній практиці правил законодавчої техніки, тенденцією до спрощення, схематизації природної мови, а також потребами законотворчої практики, що полегшують процес комунікації у законодавчій сфері.

Законодавчий текст – одна з найважливіших форм існування права, оскільки він є документально-текстовим проявом права. Текстову особливість закону як своєрідний мовний вираз можливо віднести до правової лінгвістики. Це поняття є найважливішим елементом юридичної та законодавчої техніки, що являє собою сукупність правил законодавчого стилю, використання слів як основних одиниць правової мови, а також правових штампів і кліше (усталених словосполучень), нормативних речень, правових абревіатур і законодавчої графіки.

І. І. Онищук зазначає, що склад законодавчих текстів – це складова юридичної технології, що виступає системою професійно-юридичних правил, засобів, прийомів і методів, які використовуються для забезпечення конструктивної письмової побудови та досконалості законів [2, с. 87].

Т. А. Васильєва до мовних засобів нормотворення відносить термінологію, мову та стиль законопроекту [10, с. 80–86]. Д. А. Керимов, виокремлює мову та стиль закону [6, с. 56]. Т. В. Губаєва досліджує словесні технології у правотворчості [11, с. 28]. Т. В. Кашаніна пропонує виокремлювати чотири групи мовних правил: загальнолінгвістичні, термінологічні, синтаксичні, стилістичні [12, с. 137]. Існує також справедлива думка, що рівень законодавчої техніки стосується насамперед питань юридичної мови та термінології юридичної мови [7, с. 159–164].

Н. В. Артикуца зазначає, що багаторівневність законодавчого тексту простежується у застосуванні мовних одиниць і засобів різних рівнів: законодавчі терміни, термінологічні словосполучення і фразеологізми, законодавчі дефініції, лексико-граматичні моделі, синтаксичні конструкції, макротекст, засоби законодавчої стилістики тощо [1, с. 46]. Водночас необхідно констатувати, що відсутність єдиного підходу до розуміння мовних правил на науковому рівні є причиною розбіжностей на рівні нормопроєктувальних правил. Своєрідним еталоном для розробників проектів «мовних законів» є три нормативні акти, а саме:

– «Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормопроєктної техніки» [13], схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000р. № 41, у яких окремим пунктом виокремлені вимоги до мови і термінології законопроекту;

– «Правила підготовки проектів Кабінету Міністрів України», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 06.09.2005 р. № 870 [14], що містить вимоги щодо термінології та стилю і викладу нормативних текстів;

Отже, відсутність єдності та колізійності норм, що регулюють застосування мовних правил підготовки законодавчих текстів призводить до помилок у законодавчих текстах.

Наукова література характеризується плюралізмом підходів до вирішення проблем застосування мовних правил складання законодавчих текстів, які на нашу думку, можливо поділити на дві великі групи.

1. З точки зору логіки підготовки тексту закону, під якою вчені розуміють знакову систему, що є засобом вираження волі законодавця. Вчення про мову як знакову систему розробляли видатні філософи, логіки, мовознавці (лінгвісти) впродовж тривалого історичного періоду. У ХХ столітті сформувалася особлива наука (теорія) про знаки та мову як знакову систему – семіотика, засновниками якої вважають американських учених Ч. Пірса і Ч. Морріса. Основним терміном у семіотиці є знак як певний емпіричний об'єкт, що сприймається на чуттєвому рівні та є представником іншого об'єкта та використовується для того, щоб вказати на нього. Знак позначає не лише об'єкт (предмет, явище, процес, дію, подію), а й окремі властивості об'єктів і відносин між ними.

Логічний аналіз законодавчих текстів як знакової системи мовних виразів здійснюють на рівні семантики, синтаксису, прагматики. Семантика як особлива теорія (складова частина семіотики), що аналізує мову законодавчого тексту у двох напрямках: відношення мовних виразів (слів) до предметів, які вони позначають, і зміст мовних виразів. Синтаксис вивчає граматичну будову словосполучень та речень у текстах закону. Прагматика відповідає за тлумачення контексту закону у його зміст.

Основою логіки складання законодавчого тексту вчені вбачають у вимозі простоти, де операційним визначенням цього критерію є відповідність тексту закону «мові закону», що означає наступне:

- текст закону викладається державною мовою;
- текст закону викладається універсальним офіційним стилем, що є характерним для всіх законів;

- суспільно-правові відносини, що регулюються законом, викладаються переважно у теперішньому часі від третьої особи (наприклад, здійснює, направляє, підписує), в активному, а не пасивному стані, оскільки використання останнього може бути причиною неточності норми (наприклад, який саме є суб'єктом передбачуваних дій);

- текст закону не містить слів і виразів, які можуть бути зрозумілі неправильно, а саме:

- а) застарілих;
- б) жаргонних;
- в) вузькопрофесійних;
- г) розмовних;
- д) образних;
- е) пестливих і зменшувальних.

Наприклад, ст. 139 Господарського Кодексу України [15] містить скорочену структуру висловлювання, а саме «майно суб'єктів господарювання може бути закріплено в іншому праві відповідно до умов договору з власником майна». У цьому прикладі відсутні два компоненти пропозитивної структури речення – потенційний додаток (закріплено за ким?) та частина обставинного комплексу (закріплено яким чином? на підставі іншого права). Якщо пропущену частину обставинного комплексу можливо зрозуміти зі змісту речення, то додаток – лише з невеликою долею вірогідності (закріплено за ким? за ними – суб'єктами господарювання), що дає підстави для варіативності тлумачення тексту нормативно-правового акту. Логіка складання тексту цього закону простежується на етапі побудови структури висловлювання норми закону, що, у цьому випадку, є поверхневою, і призводить до зазначених помилок. Іншим прикладом є стаття 108 Цивільного кодексу України «у разі перетворення до нової юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки попередньої юридичної особи». У цьому випадку недоречно вжитий термін «перетворення» викликає логічно-тлумачні запитання, адже залишається невідомим, що саме і на що перетворюється [16].

Отже, правила логіки у текстах закону складають основу законодавчого тексту, є тим каркасом, на якому законодавчий текст будується за мовними правилами. Дотримання мовних вимог забезпечує визначеність та узгодженість, а логічність викладу правового матеріалу, у свою чергу, сприяє його точності та зрозумілості. Логічність побудови закону неможлива без логічності його мови і навпаки.

2. З точки зору лінгвістики складання тексту закону Н. В. Артїкуца, І. П. Лопушинський, О. В. Хуторянський вважають, що важливою вимогою до якості закону є правильність мовних правил, їх повна відповідність правилам правопису та стилістики.

Науковці-прихильники цієї точки зору вважають, що повним переліком всіх ознак володіє лише ідеальна мова, а реальна законодавча мова не містить таких характеристик, оскільки деякі юридичні терміни не завжди однозначні. Вчені виокремлюють наступні ознаки законодавчого тексту, до яких належать:

- 1) номінативність;
- 2) позначення поняття спеціальної галузі знання;
- 3) наявність дефініції;
- 4) точність значення;
- 5) контекстуальна незалежність;
- 6) конвенційний і цілеспрямований характер;
- 7) стійкість і відтворюваність у мовленні;
- 8) стилістична нейтральність.

Лінгвістичне складання законодавчого тексту має синтаксичні особливості, пов'язані з іншими вимогами до якості закону (так, логічна послідовність викладу втілюється у підрядних реченнях, точність та повнота забезпечує використання певних речень).

Так, наприклад, Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [17] містить зайві елементи у тексті закону, які є шкідливими при його застосуванні, оскільки існує ризик хибної інтерпретації норм останнього. Цей закон містить багато невластивих словосполучень таких як «щоб», «а також», «хоча б» та пунктуація тексту закону обтяжена, що призводить до незрозумілості власне тексту закону.

Високий ступінь стандартизованості мови закону передбачає, зокрема, використання аналогічних синтаксичних конструкцій, наповнених різним матеріалом, не лише в межах одного законодавчого тексту, а й у системі законодавства у цілому. Це сприяє узгодженості законодавства та підвищує рівень його офіційності. Стиль викладу законодавчого тексту має відповідати ознакам офіційного стилю, до яких належать:

- а) виразна логіка викладу;
- б) точність і чіткість формулювань;
- в) недопущення подвійного тлумачення.

Помилкою у застосуванні мовних правил є і неконкретності регулювання, що неминує тягнуть за собою появу декларативних норм, які перетворюють закон у ні до чого не зобов'язуючий заклик. На нашу думку для вирішення зазначеної помилки необхідно забезпечити:

- а) відсутність у тексті закону громіздких конструкцій;
- б) відсутність зловживань у тексті дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами;
- в) відсутність повторів і малоінформативних поєднань у тексті закону.

Особливе місце у мові закону займають термінологічні системи у всіх їх проявах, що є найменуваннями правових категорій. Термін здійснює роль не лише представника поняття, його символ у законодавчому тексті, але і сприймається як засіб встановлення обсягу цього поняття. Термін відображає якісну і кількісну характеристику поняття, у силу чого досягається найважливіша властивість законодавчого тексту - його формальна визначеність. Жорстка визначеність терміну, на якомусь етапі розвитку суспільно-правових відносин, що постійно змінюються, призводить до протиріччя між законом і життям. Тому законодавець зобов'язаний застосовувати терміни дуже обережно, підстраховуючи їх звичайними словами або вчасно замінюючи, уточнюючи значення того чи іншого терміну. До загальних помилок застосування термінів у законодавчих текстах, на нашу думку, можливо віднести наступні:

- 1) неадекватність відображення змісту поняття, сенсу та однозначності;
- 2) відсутність логічної сумісності терміну з іншими термінами;
- 3) непрофесійний рівень практичного застосування останнього.

Нагальним прикладом зазначеної проблеми є розрізнення слів «кримінальний» і «карний». Російське слово «уголовный» має два переклади: «кримінальний» та «карний», і незважаючи на те, що офіційний правовий документ має назву «кримінальний кодекс», часто застосовується термін «карний». Є невідповідність і у назвах органів, так, «уголовная полиция» є «кримінальною поліцією», а «уголовный розыск» – «карним розшуком», що є встановленою практикою застосування означених термінів.

Серед помилок у застосуванні мовних правил у законодавчих текстах необхідно виокремити полісемічний аспект лінгвістичної якості законів, що у перекладі з грецької (від грец. *poly* – багато + *sema* – знак) означає багатозначність. Цей лінгвістичний термін означає наявність у одного і того ж слова декількох пов'язаних між собою значень, що зазвичай виникають у результаті розвитку первинного значення цього слова. Способи виникнення багатозначності слів різні. Нове значення може утворюватися шляхом перенесення назви за схожістю, за функціями, за суміжністю (взаємодії речей в просторі або в часі). У законодавчих текстах полісемія слів виникає, як правило, шляхом перенесення назви за функціями. Полісемія у текстах законів породжує проблему адекватності розуміння сенсу одного і того ж поняття та правового розпорядження законодавцем та правозастосувачем. З цієї причини законодавець повинен звертати увагу на можливість обмеження (або усунення) полісемії у законодавчих текстах залежно від конкретної ситуації нормопроекування. Отже, полісемічний аспект лінгвістичної якості текстів законів є одним з обов'язкових параметрів оцінки якості законодавчих текстів. Його недооцінка законодавцем породжує правозастосовчі помилки і порушення законних прав і інтересів суб'єктів.

Актуальними у законотворенні є помилки синонімічного характеру у законодавчих текстах, де під синонімією як мовним явищем розуміють збіг у основному значенні (при збереженні відмінностей у сенсових відтінках і стилістичному забарвленні) слів, синтаксичних конструкцій та термінів у законодавчих текстах. Дослідження законодавчих текстів на предмет цієї помилки призводить до розуміння, що слова, близькі або тотожні за своїм значенням, виражають одне і те ж поняття, але містять різні значення, що відрізняються відтінками. Синонімія слів у законодавчих текстах, явище більш вимушене, ніж бажане в усіх відношеннях.

Отже, законодавчий текст є реалізацією юридичної мови, використання якої потребує вирішення низки завдань, зумовлених не лише юридично-лінгвістичним характером тексту закону, а й мовною особистістю законодавця, де під останньою необхідно враховувати такі складові особистості законодавця, як:

1) професійні здібності законодавця у законотворчій діяльності, у результаті якої він здатний здійснювати свою професійну діяльність з підготовки законодавчих текстів;

2) професійні здібності законодавця здійснюються через формування уявлень про закон мовною свідомістю законодавця як носія мови і правових знань;

3) суб'єктивне уявлення про законодавчий текст законодавця, що формується у процесі набуття ним знань про законотворчу діяльність;

4) мовні здібності законодавця, що дозволяють йому адекватно у межах спеціального казусу, здійснювати свою діяльність через законодавчий текст.

Однією з поширених помилок мовних правил законодавчих текстів є надмірна громіздкість текстів, невиправдані повторення і нечіткість термінології. Означені недоліки негативно позначаються на правозастосуванні, та у процесі реалізації законодавчих актів у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та судовій практиці; знижують рівень законності й правопорядку у суспільстві.

Головними помилками застосування мовних правил є неточність, нечіткість формулювань, неправильність мови тексту закону, що призводить до неправильності його розуміння та, відповідно, застосування. Помилки мовних правил законодавчих текстів спричиняють неоднаковість застосування положень закону, що призводить до порушення прав та свобод людини, зокрема принципу рівності перед законом, закріпленого Загальною декларацією прав людини. Неясність закону спричиняє підміну ролі законодавця органами виконавчої та судової влади, що вимушені вдаватися до розширювального чи звужувального тлумачення. Незрозумілість законодавчого тексту (наприклад кримінального кодексу) порушує принцип відповідальності звинуваченої особи і зводить нанівець правило, за яким незнання закону не звільняє від відповідальності, адже навіть належно опублікований закон неможливо дійсно «знати», якщо його положення є неясними, неоднозначними.

6. Висновки

1. Помилки у застосуванні мовних правил формування законодавчих текстів є результатом складного логічного та лінгвістичного процесу, де правила логіки у текстах закону складають основу законодавчого тексту та є каркасом, на якому законодавчий текст будується за мовними правилами.

2. Дотримання мовних вимог забезпечує визначеність та узгодженість, алогічність викладу правового матеріалу, що у свою чергу, сприяє його точності та зрозумілості.

3. Правовими шляхами усунення помилок у застосуванні мовних правил складання законодавчих текстів є: розподіл всього кола помилок у застосуванні мовних правил формування законодавчих текстів на загальні, термінологічні, синтаксичні та стилістичні; ефективне застосування законодавчої техніки як системи засобів і правил створення законів та їх систематизації відповідно до певних правил (юридичні конструкції, мовні засоби, цифрові вирази, правила викладення норм права у статтях законів, правила побудови структури закону, правила логіки тощо); нормативне закріплення вимог законодавчого стилю у формі ієрархії поділу на загальні і спеціально-юридичні.

Література

1. Артикуца, Н. В. (2004). Мова права і юридична термінологія. Київ: Стилос, 277.
2. Биля-Сабадаш, І. О. (2009). Мовностилістичні правила вираження змісту нормативних правових актів. Форум права, 1, 35–42.
3. Онищук, І. І. (2014). Техніка юридичного письма: понятійно-категоріальний апарат. Вісник Національної Академії правових наук України, 3 (74), 87–94.
4. Риндюк, В. І. (2013). Техніко-юридичні помилки в нормативно-правових актах: поняття та види. Держава і право, 57, 3–9.
5. Власенко, Н. А. (2001). Законодательная технология (Теория. Опыт. Правила.). Иркутск: Восточно-Сибирская издательская компания, 144.
6. Керимов, Д. А. (2000). Законодательная техника: научно-методическое и учебное пособие. Москва: Норма, 127.

7. Пиголкин, А. С. (2000). Лингвистические правила законодательной техники. Проблемы юридической техники. Нижний-Новгород, 275–282.
8. Galdia, M. (2020). The Comparative Element in Comparative Legal Linguistics. *Comparative Legilinguistics*, 43 (1), 57–76. doi: <http://doi.org/10.2478/cl-2020-0008>
9. Мельник, А. А. (2018). Техніко-юридичний аспект якості закону. *Право і суспільство*, 4, 38–43. Available at: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/4_2018/part_1/9.pdf
10. Васильева, Т. А. (2012). Как написать закон. Москва: Юрайт, 2012. 148.
11. Губаева, Т. В. (2007). Язык и право. Москва: Норма, 160.
12. Кашанина, Т. В. (2007). Юридическая техника. Москва: Эксмо, 512.
13. Методичні рекомендації щодо розроблення проектів законів та дотримання вимог нормо проектної техніки (2000). Постанова колегії Міністерства юстиції України № 41. 21.11.2000. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0041323-00>
14. Правила підготовки проектів нормативних актів Кабінету Міністрів України (2005). Постанова Кабінету Міністрів України № 870. 06.09.2005. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-%D0%BF#Text>
15. Господарський Кодекс України № 436-IV 16.01.2003 р. (2003). *Відомості Верховної Ради України*, 18, 19-20, 21-22, Ст. 144.
16. Цивільний Кодекс України № 435-IV. 16.01.2003 р. (2003). *Відомості Верховної Ради України*, 43-44, Ст. 356.
17. Про державну реєстрацію речових прав на рухоме майно та їх обтяження (2004). Закон України № 1952-IV. 01.07.2004. *Відомості Верховної Ради України*, 51. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1952-15>

Received date 12.10.2021

Accepted date 23.11.2021

Published date 30.12.2021

Мельник Алла Анатоліївна, кандидат юридичних наук, кафедра службового та медичного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033

E-mail: alla-melnyk@ukr.net